

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Статтю присвячено розгляду проблеми громадянського виховання, розкрито можливі шляхи розвитку в учнів високих показників громадянської відповідальності та патріотизму на уроках історії та в позакласній роботі.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська відповідальність, патріотизм.

Виховання громадянина завжди було найважливішим завданням суспільства. Україна долає важливий і відповідальний історичний етап у розбудові державності й здійсненні гармонійного поєднання інтересів особистості та держави.

У “Концепції громадянської освіти у школах України” знаходимо, що громадянське виховання – процес формування громадянськості інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного, у якому права людини є визначальними. Громадянськість – це реальна можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадських прав особистості, її інтеграція в культурні й соціальні структури суспільства [6, с. 7].

З огляду на це ми розуміємо, що процес громадянського виховання особистості значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину та суспільство.

С.У. Гончаренко визначає, що громадянське виховання – це формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчути себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. Вчений підкреслює, що до основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається у відчутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов’язки, у гармонійному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів. С.У. Гончаренко наголошує на тому, що основні риси громадянина закладаються в дитячому, підлітковому, юнацькому віці на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі, і в подальшому формуються протягом усього життя людини [4, с. 75].

Разом із поняттям “громадянське виховання” вживається термін “громадянська освіта”, які за своєю суттю відображають практично одне й те саме.

У “Концепції громадянської освіти у школах України” зазначено, що громадянська освіта – спеціалізована і систематична підготовка до життя в умовах демократії [6, с. 26].

Цікавою з погляду нашого дослідження є наукова праця О. Алексєєвої, у якій підкреслено, що метою громадянського виховання є формування громадянської позиції молоді, яка виявляється в ціннісно-правовому зв’язку і гармонійних відносинах із суспільством на основі знання й дотримання прав і обов’язків як з одного, так і з іншого боку [1, с. 34].

Великого значення громадянському вихованню надав В.О. Сухо млинський. У своїх працях він зазначав: “Громадянське виховання – це виховання на громадянських ідеях. А ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством...” [10, с. 365].

Вчений підкреслював, що важливу роль у громадянському вихованні відіграє сім’я і школа. Зокрема, він писав: “Любов і відданість матері – це перша школа громадянськості, і якщо дитина вийшла безграмотною з цієї школи, то їй не оволодіти в майбутньому вищою школою громадянськості – відданістю інтересам Батьківщини...” [10, с. 364].

Школа формує в учнів громадянське бачення світу, можливо, В.О. Сухомлинський так високо цінував роботу класних керівників і викладачів гуманітарних предметів, вказуючи на те, що людина, піднімаючись угору сходами громадського життя, мислено оглядала світ, розуміла зміст складних суспільно-політичних явищ, бачила боротьбу за ті ідеали, які хвилюють її особисто [11, с. 364].

Отже, стає очевидним, що проблема формування громадянина в українській державі поєднує громадянську освіту й виховання не тільки через навчально-виховний процес, а й у позакласній роботі.

Таким чином, *мета статті* – розкриття сутності поняття “громадянське виховання”, “громадянська освіта”, з’ясування можливостей створеної моделі формування громадянського виховання школярів та експериментальна перевірка ефективності формування рівня громадянської відповідальності та рівня патріотизму.

Нам імпонує думка С. Позняк, яка визначає громадянську освіту як одну з найважливіших галузей освіти, що готує учнів до повноцінного життя в суспільстві [8, с. 20].

Звернемося до дійсного протоколу наших досліджень у практичній діяльності. Ми ставили за мету вивчення рівнів формування громадянських якостей учнів 7–8 класів (громадянська відповідальність, патріотизм).

Ми розробили “Модель формування громадянського виховання школярів на уроках історії та в позакласній роботі”.

Використовуючи “Модель формування громадянського виховання школярів на уроках історії та в позакласній роботі” (рис. 1), ми підкреслюємо, що досягти вирішення цієї проблеми можливо тільки за умови створення чіткої системи, враховуючи дібрані методи, форми та види роботи, засоби впливу на учня у паралельній взаємодії як на уроках історії, так і в позакласній роботі. Шкільна практика підтверджує, що очевидним є факт необхідності формування суб’єктивного ставлення учнів до історичних фактів, до проблем сучасності. Це уможлиблює врахування індивідуально-психологічних особливостей школярів під час вивчення навчального матеріалу, їх здібностей, інтересів та нахилів, патріотичної свідомості, почуттів і переконань.

Прислухаємося до мудрих порад вченого-педагога В.О. Сухомлинського, який підкреслював, що “патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яке проникає в усе, що пізнає, дізнається, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується...”, що “...патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов’язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчею працею...” [12, с. 131].

Рис. 1. Модель формування громадянського виховання школярів на уроках історії та в позакласній роботі

Вчитель історії має можливість засобом свого предмета, змістом історичного матеріалу, який вивчається, “формуванню позитивного ставлення до пізнавальної діяльно-

сті... , розвивати в учнів потребу до самопізнання, самореалізації та самовдосконалення на засадах загальнолюдських і моральних цінностей” [7, с. 4].

Вирішення проблеми формування громадянина незалежної України є багатоаспектним і потребує зусиль особливо вчителів історії, які формують учня як особистість, зосереджуючи увагу на використанні цінностей мікросередовища (родини, одноліток, однокласників, громади, історії) з подальшим зверненням до державних ідеалів і національних традицій. Це підкреслено в програмі для загальноосвітніх навчальних закладів: “Людина розглядається як суб’єкт і творець історичного процесу. Методологія відбору змісту програмного матеріалу базується на системі таких загальнолюдських і громадянських цінностей українського суспільства, як гуманізм, Батьківщина, самовизначення, права і свободи людини, держава, громадянин, людина, сім’я” [5, с. 3].

Очевидно, що йдеться про громадянську освіту в широкому педагогічному сенсі, яка поєднує навчальні й виховні засоби, тому й передбачає громадянське виховання.

Отже, проблема формування громадянина в українській державі наштовхує на поєднання громадянської освіти й виховання та необхідність здійснювати їх через навчально-виховний процес.

Наведемо декілька фрагментів уроків історії за дійсними протоколами наших досліджень.

Так, у 5-му класі, коли в учнів формуються початкові історичні знання, елементарні уявлення та найпростіші вміння, головною метою вчителя є викликати захоплення минулим України. Юні громадяни при вивченні теми “Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.”, відповідаючи на запитання підручника “Що стало найбільшим здобутком війни?”, доходять висновку, що цим здобутком було утвердження Української козацької держави, а “мудра політика, військовий талант і великий авторитет Богдана Хмельницького сприяли визнанню Української держави багатьма іншими державами” [3, с. 113].

Такі уроки дають можливість вчителю виховувати патріотичні та державницькі почуття і якості школярів, посилюють інтерес до історичної інформації.

Приведемо фрагмент уроку у 8-му класі при вивченні теми з історії України “Гетьманщина наприкінці XVII – на початку XVIII ст.”, вчитель разом з учнями характеризує період гетьманування Івана Мазепи: особливості його зовнішньої та внутрішньої політики, культурно-просвітницької діяльності. Восьмикласники на основі аналізу джерел інформації вчать давати характеристику історичному діячеві, висловлювати власну точку зору та аргументувати її. На прикладах діяльності І. Мазепи вчитель виховує у своїх учнів почуття патріотизму, любові до своєї Батьківщини, відданості своїй справі. Саме так реалізується одне з головних освітньо-виховних завдань шкільної суспільствознавчої освіти – “формування громадянськості як комплексу відповідних якостей та життєвих компетентностей особистості” [9, с. 28].

Вивчаючи тему “Війна Радянської Росії з Українською народною республікою і проголошення незалежності УНР” (10-й клас), вчитель виховує школярів у дусі патріотизму; формує громадянську позицію на прикладі подвигу юнаків, які відстоювали ідеали незалежної України у бою під Крутами. На уроці вчитель разом з учнями доходить висновку: “Віддати життя за свою Батьківщину – найвищий момент істини для кожного з нас. Від нашої громадянської позиції залежить сьогоденне і завтрашнє України” [2, с. 39].

Як видно, вчитель історії засобом свого предмета проектує людину, виховує юного патріота, формує патріотичні почуття і переконання, орієнтує школярів на майбутнє, спрямовує до "... рухів і поривів духу..." [12, с. 133].

Ми намагалися скорегувати систему громадянського виховання та спрямувати зусилля вчителів історії, правознавства та класних керівників на формування громадянина-патріота, усвідомлення громадянських обов'язків, сприяння виробленню високого ідеалу – служіння народу, підготовку до виконання громадянського обов'язку – захисту Батьківщини. Під час експерименту ми мали на меті отримати такі результати: визначення можливих шляхів індивідуальної роботи з учнями у формуванні уявлень про права й обов'язки громадянина, готовності до практичної діяльності на благо Вітчизни, на уроках та позакласній роботі, спрямованій на підвищення особистісних громадянських якостей.

Наступним кроком була розробка критеріїв. Критерії визначення рівнів громадянської відповідальності:

Високий рівень – добре знає конституційні права і закони держави, дотримується їх. Усвідомлює відповідальність за долю своєї держави. У всіх справах виявляє ініціативу і самостійність.

Середній рівень – знає конституційні права і закони, але ініціативу виявляє не завжди.

Низький рівень – порушує дисципліну і правопорядок. Недостатньо знає закони держави. Потребує постійного контролю, безвідповідальний.

Критерії визначення рівнів патріотизму:

Високий рівень – цікавиться історією і культурою Батьківщини. Пишається нею. Виявляє бережливе ставлення до національних багатств держави, до національної культури. Припиняє не шанобливе ставлення до національних багатств держави, до національної культури, традицій.

Середній рівень – цікавиться історією і культурою Батьківщини. Пишається нею.

Низький рівень – мало цікавиться історією Батьківщини. Історико-патріотичну роботу виконує при спонуканні і під контролем.

На першому етапі ми відстежували рівні громадянської відповідальності в учнів 7-х класів. Так, показники були такими: високий рівень становив 21%; середній – 34%; низький – 45% (рис. 2).

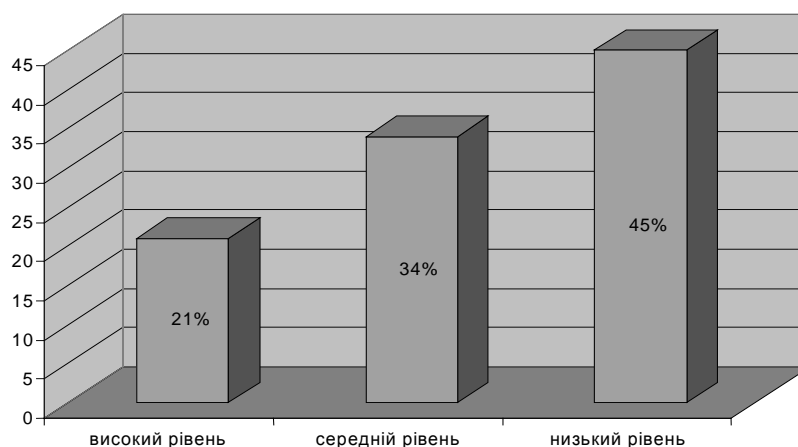

Рис. 2. Показник визначення рівня громадянської відповідальності учнів 7-го класу

Показники рівня патріотизму в учнів 7-х класів були такими: високий рівень – 25%; середній – 35%; низький – 60% (рис. 3).

Після проведення протягом року систематичної цілеспрямованої роботи з проблем виховання громадянської відповідальності та почуття патріотизму, рівень значно зріс: відповідно, показник рівня громадянської відповідальності становив 50% – високий; 30% – середній; а низький зменшився до 20%. Змінився і показник визначення рівня патріотизму: високий рівень становив 45%; середній – 40%, а низький рівень – 15%.

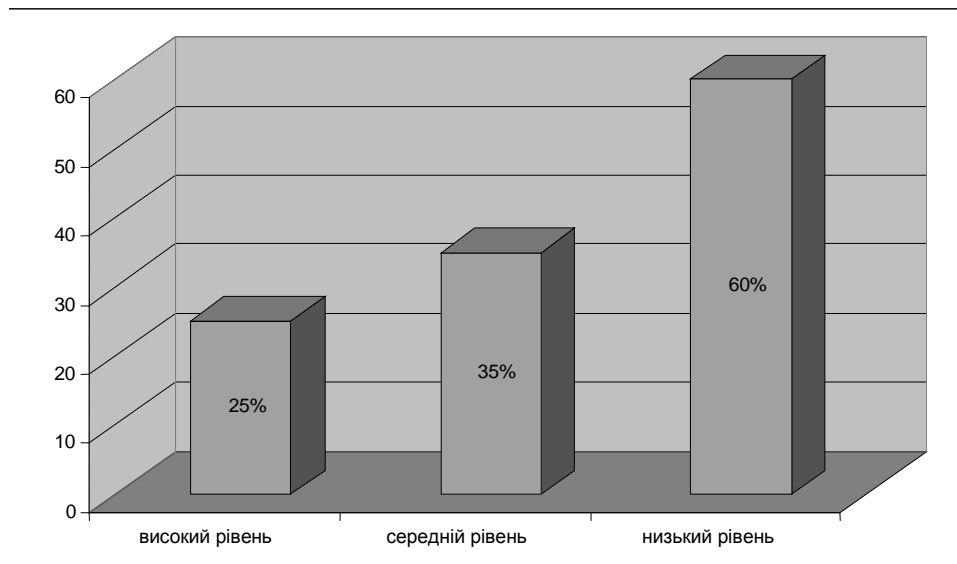

Рис. 3. Показник визначення рівня патріотизму учнів 7-го класу

Під час проведення експерименту загальна кількість респондентів становила: 90 учнів 7-х класів та 26 вчителів і класних керівників, із них два – вчителі історії. Були проведені різноманітні заходи: диспути – “Мета мого життя” та “Мій громадянський ідеал”, частина учнів залучені до клубів “Дебати” та “Лідер”, в яких вони успішно виконували ролі лідерів у різних ситуаціях та умовах, складали проекти та презентації на уроках історії, брали участь у тренінгах, “круглих столах”, форумах, присвячених правовим датам за календарем: Всесвітній день прав дитини, День прав людини, День Конституції України й інші. Особлива увага приділялася формуванню громадянина-патріота: усвідомленню громадянських обов’язків та вихованню високого ідеалу служіння народу.

Висновки. Отже, модель громадянського виховання школярів на уроках історії (див. рис. 1) показує ймовірний очікуваний результат щодо розвитку в учнів високих показників громадянської відповідальності та патріотизму. Ця модель дає можливість передбачити конкретні шляхи громадянського виховання школярів у загальноосвітній школі.

Список використаної літератури

1. Алексеева О.В. Формування громадянської позиції сучасної молоді / О.В. Алексеева // Педагогіка й психологія. – 2006. – № 2 (51). – С. 34.
2. Булгакова В.А. Сучасний урок: панорама методичних ідей. 10 клас / В.А. Булгакова ; автор-упорядник Н.В. Климовська, Основа, 2005. – Вип. 4. – 126 с.
3. Власов В. Вступ до історії України. 5 клас / В. Власов, О. Данилевська. – К. : Генеза, 2010. – С. 113.

4. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Історія України. Всесвітня історія. 5–12 класи. – Київ : Ірпінь, 2005.
6. Концепція громадянської освіти у школах України // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 7.
7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів 10–11 класи. Історія України. Всесвітня історія. – Київ, 2010.
8. Позняк С. Дослідження громадянської освіти у країнах – членах Ради Європи / С. Позняк // Шлях освіти. – 2005. – № 5. – С. 20.
9. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К. : Генеза, 2009. – 328 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. Статті. – 639 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – 670 с.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2013.

Супруненко А.Г. Гражданское воспитание школьников на уроках истории в общеобразовательной школе

Статья посвящена рассмотрению проблемы гражданского воспитания и раскрыты возможные пути развития в учащихся высоких показателей гражданской ответственности и патриотизма на уроках истории и во внеклассной работе.

Ключевые слова: гражданское воспитание, гражданская ответственность, патриотизм.

Suprunenko A. Civil education of schoolboys on the lessons of history at general school

The article is devoted consideration of problem of civil education and the possible ways of development for the students of high indexes of civil responsibility and patriotism are exposed on the lessons of history and in extracurricular work.

Key words: civic education, civic responsibility and patriotism.